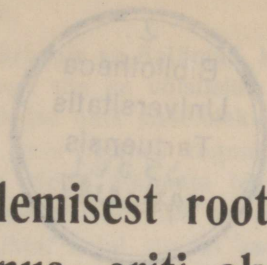

Raamatukauplemisest rootsi ajal Tartus ja Pärnus, eriti akadeemia raamatukauplejaist

18170

Raamatukauplemisest rootsi ajal Tartus ja Pärnus, eriti akadeemia raamatukauplejaist.

Käsitsi paljundatud, papiürosele ja pärgamendile kirjutatud raamatutega kauplemist leidub juba antiikilma kultuurrahvaste — kreeklaste ja roomlaste — juures, samuti ka keskajal. Viimase ajastu esimestel sajanditel see siiski ei esine, kuigi mungad kirjutasid ohtrasti käsikirju ümber, harilikult oma kloostri tarviduseks. Raamatukauplemine tungib esile alles XIII s. teisel poolel Itaalia ülikoolides¹⁾, kus see teostus ülikooli kontrolli all. n. n. stationarii'de kaudu. Nad olid kohustatud laenutama käsikirju ka üliõpilastele teatava tasu eest. Itaalia eeskujul tekkisid stationarii'd ka Pariisi ülikooli juurde, hiljemini viimase eeskujul ka Inglise ja Saksa ülikoolide juurde. Muidugi teotsesid nende kõrval XIV s. ka täiesti iseseisvad käsikirjadega kauplējad.

Kuid õitseag raamatute levimisele algas alles trükikunsti leiu-tamise järele. Sellele järgnevail sajandil — XV—XVII s. — olid raamatutöõnduse kolm ala — trükkimine, trükitoodete köitmine ja nendega kauplemine — veel tihedalt üksteisega seotud ning ühe ja sama isiku kätte koondatud, kuna ükski neist aladest üksikult ei pakkunud ettevõtjale küllalist elatamisvõimalust²⁾. Sama isik valas endale koguni kirjatüüpegi. Neist kolmest alast kujunes raamatu-kauplemine iseseisva haruna kõige hiljemini välja, alles XVII s. Seni kauplesid aga raamatutega trükkalid, nende kõrval ka raamatuköitjad.

¹⁾ Kapp-Goldfriedrich, Geschichte des Deutschen Buchhandels. Bd. I.; Leipzig 1886, lk. 12.

²⁾ Fr. Puksov, Trükikodade areng Eestis, — Eesti Graafika, IV (1931), lk. 4.

Esikohal püsis siin muidugi trükkal, kes oma tooteid müütas messidel, peamiselt Frankfurtis ja Leipzigis, saades samal ajal vahetuskaubana oma trükiste vastu amefivendadelt nende väljaandeid. Kuigi avati ka raamatuladused, kuulusid need vastavalt soetatud privileegide põhjal trükkalitele.

Sama olukorda märkame ka Baltimail, kitsamas mõttes Eesti alal. Kuid trükkalitele tekivad siin ka võistlejad raamatuköitjate näol, kes peale raamatute pookimise oma sissetulekut laiendasid veel köidetud raamatute müümisega, mis kujunes koguni nende eesõiguseks, kuna trükkalid võisid müüa ainult köitmata teoseid. Sel põhjusel tekkis alalisi tülisid ja protsesse trükkalite ja raamatuköitjate vahel. Et raamatukauplemine puhtal kujul siin ei saanud veel esineda, sõltus peamiselt küll sellest, et raamatute levik oli minimaalne. Isegi saksa raamatukaupmehed, kus raamatutööndus võrreldes teiste maadega seisis esikohal, kaebasid XVII s. keskel, et raamatuid peaaegu ei ostetavat ja et neid tarvitavat ainult kirikud, koolid, kirikuõpetajad, vaesed üliõpilased ja õpilased³⁾. Kuid teatav tarvidus kirjanduse järele siiski ei puudunud ja esmajoones vajati kiriku- ja kooliraamatuid.

Olukord polnud parem ka Rootsis ja J. Hänell arvab⁴⁾, et seal XVI—XVII s. peale Stokholmi, Upsala ja mõnel määral ka Lundi väevalt leidis mujal alalisi raamatukauplusi. Neid pidasid aga trükkalid ja esimeseks privileegitud raamatukauplejaks Stokholmis saigi 1614. a. trükkal Christoph Reusner, sama isik, kes hiljem määrati esimeseks Tallinna linna- ja gümnaasiumitrükkaliks. Ka Riias muretsetes enesele raamatukauplemise privileegid 1591. a. esimene trükkal Nicolai Mollin⁵⁾.

Nõnda tekkis raamatukauplus esijoones suurtes kaubanduslikes keskustes, selle järele ülikoolilinnades. Juba XVII s. leiame ka eriraamatukauplejaid⁶⁾. Need tähtsamais keskkohautes tekkinud raamatukauplused varustasid raamatutega ka ümbruskonda, peatudes oma ladudega aastalaatadel. Kuid raamatukauplejad võtsid ärireise ette veel palju laiemas ulatuses. Nõnda käis mitmel korral ka Liivimaal ja Rootsis enne 1674. a. Rostocki raamatukaupleja Martin Hallerword⁷⁾.

³⁾ Karl Lohmeyer, Geschichte des Buchdrucks und Buchhandels im Herzogthum Preussen, — Archiv f. Geschichte d. Deutschen Buchhandels, XIX (1897); lk. 249.

⁴⁾ August Hänell, Blad ur sortiments-bokhandelns historia. Liber Librarium, II; Stockholm 1920, lk. 11.

⁵⁾ W. Stieda, Zur Geschichte des Buchhandels in Riga, — Archiv f. Geschichte d. Deutschen Buchhandels, VI (1881), lk. 116.

⁶⁾ Kapp-Goldfriedrich, op. cit., II, lk. 99.

⁷⁾ K. Lohmeyer, op. cit., lk. 277.

Puhtraamatukauplemise tekkimisega aga ei kadunud võistlus ka trükkalite ja raamatuköitjate poolt, kes olid ju eesõigustatud olukorras ja tsunftide kaitse all. Nende kutset loeti ikkagi „kunstiks“, kuna raamatukauplemine oli aga vaba tööndus, kusjuures raamatukauplejail polnud veel oma tsunfti⁸⁾. Sel põhjusel oli Riias W. Stieda teate järele⁹⁾ XVII s. keskel üks privileegitud raamatukauplus ja selle kõrval 4—5 väiksemat, mis kuulusid raamatuköitjaile.

Vaadeldes nüüd Eesti olusid, peab mõnna, et olukord raamatutööstuses oli siin samasugune. Raamatukaupluste olemasolu võiks siin oletada mitte enne XVII sajandit: Tallinnas kui suures kultuurilises keskses, kus asutati gümnaasium, ja Tartus, kus kutsuti ellu ülikool, ning hiljemini ka Pärnus. Tegelikult tekkis kutseline raamatukauplemine Eestis, mitte kõrvalteenistusena trükkalitele ja raamatuköitjaile, alles XVIII s. lõpul.

Kuid ka Eesti alal vajati kirjandust mõningal määral juba XV s. peale trükikunsti leiutamist. Juba 1470. a. sai Marquard von der Molen Lüubekist Tallinna trükitooteid, mille arv — 2 piiblit, 15 psalterit ja 20 kaanoni — laseb oletada, et nad olid määratud edasimüümiseks ja et Molen nendega kauples¹⁰⁾. Osa neist raamatuist läks küll Riiga. On tõenäoline, et Tallinnas leidis sel ajal ka teisi isikuid, kes tellisid raamatuid Saksamaalt, peamiselt hansalinnast Lüubekist, mis oli tähtsamaks keskuseks raamatutööstuse toodete levitamisel Põhjamaile, kui ka Königsbergist ja Rostockist.

Tarvidus raamatu järele suurenes XVI s. keskel, eriti usupuhatuse järele. Sel ajal leidub Tallinnas juba isikuid, kes on raamatukauplejana (Buchführer) kodanikkuderaamatusse sisse kantud. Sellena esineb Gisebertus (Giessebertus) 1525.—1526. a., kelle kohta teada, et ta 1537. a. protsessis esimese eestikeelse katekismuse tõlkija õpetaja Johann Kõlliga, peale seda, kui Tallinna raad temale selle katekismuse levitamise ära keelas¹¹⁾. Tallinna kodanikkuderaamat nimetab 1548. a. veel „raamatukauplejat“ Larentz Beckmanni, ja sest ajast peale selle kutse esindajaist pole enam jälgi kuni XVII s. keskpaigani, mil raamatukaupmehena asus teotsema Lorenz Jauch.

Kuigi ei leidu siin kutselisi raamatukauplejaid, õitseb siiski raamatukauplus, ja nimelt trükkalite, peamiselt aga raamatuköitjate tege-

⁸⁾ Kapp-Goldfriedrich, op. cit., II, lk. 96.

⁹⁾ W. Stieda, op. cit., lk. 123.

¹⁰⁾ Pauli, Beiträge z. Geschichte der ersten Buchdruckerei in Lübeck, — Zeitschrift des Vereins f. Lübeckische Geschichte und Alterthumskunde, III (1870), lk. 262.

¹¹⁾ P. Johansen, Teateid vanimast eesti katekismusest, — Eesti keel 1927, lk. 103; H. Weiss und P. Johansen, Bruchstücke eines niederdeutsch-estnischen Katechismus vom Jahre 1535, — Beitr. z. Kunde Estlands, XV (1930), lk. 97.

vuse läbi. Trükkalitest sai esimesena 1665. a. linnalt loa raamatutega kauplemiseks Adolf Simon¹²⁾, kellele 1672. a. kuningalt anti privileeg avaliku raamatukaupluse avamiseks köidetud ja köitmata teostega¹³⁾. Raamatuköitjaid aga oli Tallinnas XVI—XVII s. terve rida, kes kõik ka raamatuid müüsid. Need olid kodanikuks vastuvõtmise järjekorras järgmised: Adam Weiss (Wyss) 1593. a., Christophorus Elbing 1604, Joachim Weiss 1632, Peter Tileman 1648, Joachim Fister (Pfiister) 1638, Heinrich von Jürckij (Jureck) 1663, Hinrich Hakelman 1676, Michail Hausswald 1686, Christian Trapp 1690.

Nõnda ei olnud seisakut raamatukaupluses. Piiskopp Johan Rudbeck ostis Tallinnas 1687. a. kaheköitelise teose, mis hiljemini annetati Västeråsi piiskopkonna raamatukogule¹⁴⁾. Et raamatuköitjad tundsid suurt huvi raamatukaupluse vastu, selgub juba raamatuköitjate Thomas Severini ja H. Jürckij protsessist trükkal Adolf Simoniga, mille viimane algatas augustis 1665¹⁵⁾. Siin keerleb peaküsimus kalendrite ümber, mis olid tähtsamaks müügiobjektiks. Pikkade arutlemiste järele tegi raad lõpuks otsuse, et trükkalil on õigus müüa ainult köitmata raamatuid, ja neidki peale kalendrite. Kalendreid üldse võisid müüa ainult raamatuköitjad, nagu ka antikvaarseid teoseid ja köidetud raamatuid. Ka ei tohtinud trükkal järele trükkida võõraid kalendreid¹⁶⁾. Selle rae otsusega ei olnud aga A. Simon rahul, mispeale ta muretseski endale kuningalt privileegi 1672. a.

Siirdudes nüüd Tartu olude juurde, ei teki kahtlust, et siin võis alaline raamatukauplus enne XVII s. teotseda veel vähemal määral kui Tallinnas. Seejuures ei olnud siin ka ühtki raamatuköitjat, kes mujal tavaliselt kauples raamatutega. Nõudeid kirjanduse järele võisid rahuldada ainult rändraamatukaupmehed, kes saabusid Saksamaalt, arvatavasti ka Riist.

Kui 1632. a. gümnaasium ümber muudeti „Academia Gustavianaks“, ei suutnud uus õppeasutis selles asjas tuua olulist muudatust, hoolimata mitmekesistest kavatsusist. Esiteks ei suurendanud tarvidust selle järele ülikooli raamatukogu, mis oli alul omalt koostiselt niivõrd tähtsuseta, et tal puudus oma raamatukoguhoidja kuni 1649. a. Kuigi see ülikooli tegevuse lõppaastail osutas teatavat juurdekasvu, oli selles ülikooli likvideerimisel ikkagi ainult 3—400 teost, mis saabunud peamiselt annetustena, või kui ostuteel, siis kohalikelt haritlasilt, peamiselt õppejõududelt. Ka sai ülikooli raamatukogu täiendust

¹²⁾ Tallinna raeprotokoll 15. VIII 1665; TLA.

¹³⁾ Privileeg Ad. Simonile 11. III 1672; TLA: B. f. 6.

¹⁴⁾ Betänkande och förslag angående läroverks och landsbibliotek. Kung. bibliotekets handlingar, 40 (1924), lk. 239, allmärkus 3.

¹⁵⁾ Kirjad Tallinna raele protsessist osavõtjate poolt; TLA, B. f. 7.

¹⁶⁾ Tallinna raeprotokoll 8. XII 1665; TLA.

ühelkordse toetusena kuningannalt 200 riigitaalri ulatuses 1650. a. otseteed Stokholmi raamatukauplejalt Janssoniuselt¹⁷⁾.

Üliõpilane aga rahuldus oma vajadust raamatu järele loengute üleskirjutamisega ja Tartu õppejõud ei suinud koguda endale vähegi kogukaid raamatukogusid. Seega ei võinudki ülikool kujuneda kuigi mõõduandvaks teguriks raamatukaupluse avamisele Tartus.

Kuid kõige selle juures seisis probleem vahenditult, koguni gümnaasiumi asutamisest peale, kogu ülikooli kestuse ajal päevakorral. 1630. a. kavatses Riia raamatukaupleja Christian Rittaw avada Tartus trükikoja ja ka raamatukaupluse, pöördudes loa saamiseks kindral-kuberner Skytte poole¹⁸⁾. Rittaw, kes oli alul Riias raamatukõitjaks, sai sealsamas ka raamatukauplejaks, pärast seda, kui võttis üle P. von Merenilt 1615. a. privileegi raamatukauplemiseks. Ta kirjastas ka teoseid, mis trükiti osalt Riias, osalt Lüübekis¹⁹⁾. Kuid Rittaw suri enne oma Tartus kavatsetud ettevõtte teostamist.

Kui ülikool avati, oli selle põhimäärustes ettenähtud ka oma raamatukaupleja. Trükikoja- ja raamatukaupluseinspektorite ülesannete hulgas oli muu seas ka kohustus mõjustada raamatukauplejat, et see üliõpilasile kui ka akadeemiaale müüks kasulikke raamatuid õiglase hinnaga²⁰⁾. Need määrused, mis olid maksvad Upsala ülikooli kohta, kel oli oma raamatukaupleja juba 1616. a-st peale²¹⁾, jäid aga Tartus teostamata, vähemalt ülalnimetatud punktis. Raamatukaupleja küsimus tekkis siin uuesti päevakorrale ühenduses ülikooli trükkali isikuga peale Jakob Beckeri lahkumist Tartust²²⁾. Ülikool pidas 1637.—1639. a. läbirääkimisi kellegi raamatukaupleja Vitusega, et see tuleks Tartu akadeemia trükkaliks kui ka raamatukauplejaks. Läbirääkimised osutusid tagajärjetuiks: Vitus Tartu ei tulnud; akadeemia jäi ilma trükikoja juhatajata ja Tartu ilma raamatukaupluseta.

Siiski oli ülikool vägagi huvitatud raamatute muretsemisest, paludes muuseas 1638. a.²³⁾ vabastada tollist ja litsentsist kõike, mis tarvilik raamatutega varustamiseks²⁴⁾, milline palve aga kuningliku valitsuse poolt jäeti rahuldamata. Reaalsemal kujul tõsteti küsimus

17) Kuningliku majasteedi resolutsioon 8. XI 1648 a., — vrd. Tartu Ülikooli ajaloo allikaid, I (toim. J. V a s a r), nr. 39.

18) Fr. P u k s o v, Tartu ja Tartu-Pärnu rootsiaegse ülikooli trükikoda, lk. 16.

19) Arend B u c h h o l t z, Geschichte der Buchdruckerkunst in Riga 1580—1880; Riga 1890, lk. 68—73.

20) Cogant, ut libros studiosis utiles et academiae justo pretio vendat Konstitutsioonid, peatükk XXI, 6.

21) (B. S w e d e r u s), Boklådorna i Uppsala 1616—1907; Uppsala 1907.

22) Fr. P u k s o v, Tartu ja Tartu-Pärnu rootsiaegse ülikooli trükikoda, lk. 25—26.

23) Ülikooli palve kuninglikule majasteedile 17. V 1638, — J. V a s a r, op. cit., nr. 26.

24) Was zur Academi.... Buchführerey.... nötig.

päevakorrale endise ülikooli trükkali J. Beckeri poolt, kes kavatses avada raamatukaupluse üheaegselt Tartus ja Riias, milleks oli ostnud 1645. a. endale privileegi raamatukauplemiseks juba ülalnimetatud Rit-tawi leselt²⁵); nüüd palus ta selle kinnitamist kui ka luba tolli-vabaks raamatute sisseveoks. Seda Beckeri palvet toetas ka kindral-kuberner, teatades kuningannale²⁶), et kuna Riias ja Tartus ei olevat praegu korralikku raamatuladu, mis muretseks õppivale noorsoole stuudiumi jätkamiseks tarvilikke raamatuid, peaks Beckeri soovi sel-les asjas rahuldatama, võimaldades talle tolli- ja litsentsivabalt sisse tuua neid raamatuid, mida ta tellib välismaalt ja mida Riias ja Tartust mujale edasi saadab. Kuid Becker ei viinud oma kavatsust lõpuni, nagu tal nurjusid mõned teisedki ettevõtted.

Kuid, nagu tähendatud, tekkis ülikoolil elavam huvi oma raamatu-kogu vastu alles tegevuse lõppaastail Tartus ja 1649. a. tegeles juba raamatukoguhoidja, kelleks määrati professor Laurentius Ludenius. Raamatukoguhoidjale antakse kasutamiseks eelarves raamatukogule alates juba 1644. a-st ettenähtud iga-aastane toetus 150 taalrit, mis eelarvesse oli võetud küll juba varem (1638), kuid mida kasustati muuks otstarbeks akadeemia poolt või mille omandasid akadeemia ametnikud²⁷). Neist summadest muretsetigi ülikoolile raamatuid, mis-tõttu kogu täienes edaspidi mitte ainult annetustega. Raamatukogu varustajaks oli Lüübeki kirjastaja ja raamatukaupleja Samuel Jauchi poeg Lorenz Jauch.

Viimase kohta ei saa jätta mainimata, et tema tegevus raamatu-töõnduse, peamiselt raamatukauplemise alal XVII s. keskel oli väga tagajärjekas nii Eesti alal kui ka Soomes, kus ta oli tolleaja ainsa-maks suurejoonelisemaks raamatukauplejaks. Seda osa algas ta 1642. a., kui ta nimetati äsjaasutatud Turu akadeemia raamatukaup-lejaks. Omades sel teel õiguse raamatukauplemiseks Turus ja tolli-vabaks raamatute sisseveoks tingimusega, et ta neid peab müüma odavamalt kui teised isikud, palus ta ülikoolilt privileegi raamatute levitamiseks ka teistes lähemais linnades, nagu Tartus ja Tallinnas. Kuid säärast luba ei saanud Turu ülikooli konsistoorium anda, sest see ei kuulunud tema kompetentsi²⁸).

Sellele vaatamata käis L. Jauch iga aasta vähemalt korra Turust Tallinnas oma raamatulaoga, kaasa tuues õppivale noorsoole ja „lite-raatidele“²⁹) kirjandust, kuna siin puudus veel privileegitud raamatu-

²⁵) Riia vaestelastekohtu protokoll 9. XII 1645, RLA.

²⁶) Kindralkubernereri kiri kuningannale okt. 1646, Liivimaa Rootsi kind-ralkubernereri Arhiiv III, ERKA.

²⁷) Fr. Puksov, Die Bibliothek der Universität Tartu und Tartu-Pärnu in der Schwedenzeit, — OES, AR 1931 (ilumumisel).

²⁸) Turu ülikooli konsistooriumi protokoll 20. I 16V42, vrd. Consistorii academici vid Åbo universitet äldre protokoller, I, lk. 61.

²⁹) L. Jauchi leping Tallinna raega 17. VIII 1650, — TLA, B. f. 30.

kauplus. Kuid Jauchi tegevus sel alal ei piirdunud ainult Tallinnaga, vaid ta külastas ka Tartut, kus sõlmis leppe raamatukoguhoidja Lude-niusega aprillis 1650 teatavate raamatute muretsemise asjus akadee-mia raamatukogule³⁰⁾. Tellitavaist teostest — kogusummas 32 — oli loodusteadusliku sisuga 13, arstiteaduslikke 11 ja usuteaduslikke 6. Ajaloo alalt oli ainult üks, Olaus Magnus' e „Historia de Gentibus Septentrionalibus“ (1555). Peale nende oli veel 1 heebrea keelne sõnastik.

Lepingu järele kohustus Jauch raamatuid muretsema Tartu franko, mida ta nähtavasti Tallinna kaudu tellis, kuna ta juba 17. aug. 1650 oli sõlminud leppe Tallinna raega³¹⁾. Viimases lepingus tähendatakse ühtlasi, et kuna Jauch olevat tüdinenud iga-aastastest tülikatest rei-sidest Tallinna, kavatsevat ta raamatutega kauplemise „neis kohta-des“ (dieser Örter) üldse lõpetada või Turust Tallinna kolida, kui talle luuakse kohased tingimused selleks. Kuna aga linnaisad vägagi rahul olevat tema senise tegevusega raamatukauplemise alal Tallinnas, luba-vad nad talle eelolevaks suveks korraldada sündsad ruumid raamatu-kaupluse jaoks, muretsema elukorteri ja maja trükikoja jaoks, vabas-tada kõigist linnamaksudest ja panistest ja keelduda andmast õigust ühelegi teisele raamatukauplejale äri avamiseks Tallinnas seni kui Jauch oma tingimusi ja lubadusi täidab.

Omalt poolt lubas Jauch eeloleval suvel Tallinna asudes pidada aastast-aastasse täielikku raamatulaenu, muretsemas sellesse vajalikke ja kasulikke teoseid kõigilt teadusaladelt („authoribusq in qua sis facultate“), hankida raamatumessidelt iga poole aasta järele kõik tarvilikud raamatud, mis on uuesti trükitud ja kirjastatud Frankfurtis, Leipzgis ja Hollandis. Lõpuks töötas ta kõigi teoste müümisel arves-tada 1 riigitaaleri ühe guldna eest (Frankfurti hinna järele), et sei teel vältida ostjate rahulolematust raamatute hinna suhtes. Viimased lepingu punktid käsitavad raamatutrükkimist.

Nii sai L. Jauch Tallinna privileegitud raamatukauplejaks ja trükkaliks ning 1652 ongi ta Tallinna jõudnud kogu oma inventariga, kuid ei leia ees linna poolt tema jaoks sisseseatud korterit lubaduse kohaselt, mille kohta ta loomulikult rahulolematust väljendab³²⁾. Lõpuks paigutatakse ta elama kloostri ruumidesse. Jauch muretsemas Tallinnas endale ka maaomandi Härjapea jõe ümbruses, ja tema nime järele on tekkinud ka praegune Juhkental (Jauchental, Joachimstal)³³⁾.

³⁰⁾ Leping 28. IV 1650 ühes raamatute nimestikuga. Riia Ajaloo ja Muististe Seltsi raamatukogus, mscr. 775.

³¹⁾ Leping TLA, B. f. 30.

³²⁾ L. Jauchi kiri raele 8. I 1652.

³³⁾ O. Greiffenhageni retsensioon: A. R. Cederberg, „Die Erstlinge der estländischen Zeitungsliteratur“, — Beitr. z. Kunde Estlands IX, lk. 134. Ka andmeil, mis muretsetud lahkesti dr. P. Johansenilt.

Seejuures püsib Jauch veel edasi Turu akadeemia raamatukaup-
lejana kuni 1655. a-ni, millal palub konsistoriumi teda ametist vabas-
tada³⁴). Samal ajal omab ta privileegi raamatutega kauplemiseks
mitte ainult Eesti linnades ja Turus, vaid ka mujal Soome linnades.
Ka siin osutub tema tegevus elevusrikkaks, ja kui ta 1656. a. ühes
raamatulaoga Viiburi saabus, „et müüa odava hinnaga raamatuid
noorsoole ja preesterkonnale“, kujunes see suursündmuseks³⁵).

Kokkuvõttes selgub, et esimese rootsiaegse ülikooli raamatukogu
Tartus muretses teoseid ostuteel vähe ja Tartu ajas ilma alalise
raamatukaupluseta läbi, kuna nõudeid rahaldas tol ajal vahete-
vahel Tartus peatuvad raamatukaupmehed teistest linnadest. Kuid
nende kõrval oli Tartus ka alalisi elanikke, kes müütasid raamatuid.
Üheks nendest oli Christoph Schmidt, kes 1648. a. kolis Riiast Tartu
ülikooli raamatuköitjaks. Raamatuköitjana, nagu seda mujalgi nägime,
rahaldas Schmidt hariliku kodaniku nõudeid kalendrite, lauluraama-
tute ja kooliraamatute müütmisega. Seda asjaolu tõendavad ka
tema mitmekordsed palved ülikoolile teda oma kaitse alla võtta ja
võõrastele raamatukauplejaile ära keelata Tartu aastalaatadele
ilmumine.

Kui Academia Gustaviana oma tegevuse Tartus 1656. a. lõpetas,
muretses kirjandust, mille järele tarvidus veelgi vähenes, sama Chris-
toph Schmidt, kes arvatavasti määrati linnaraamatuköitjaks. Koole
varustas aga raamatukaupleja J. Mehner Tallinnast.

Akadeemia raamatukaupleja küsimus muutus palju elavamaks teise
rootsiaegse ülikooli elluastumisega Tartus 1690. Eriolulist tähtsust omab
ka asjaolu, et kuningas Karl XI soodustas raamatukauplemist ja
üldse raamatutööndust, mis nüüd muutus palju vabamaks, kuna privi-
leegide andmisega raamatukauplemiseks ei olnud enam nõnda kitsi
nagu varemni.

Trükikoja- ja raamatukauplemiseinspektorite ülesandeks oli teises
ülikoolis ka jälgida, et raamatukaupleja müüks raamatuid sama hin-
naga, mis on heakskiidetud akadeemia konsistoriumi poolt³⁶). Sel
otstarbel olid raamatukauplejad kohustatud esitama ülikoolile hinna
kindlaksmääramiseks raamatukauplejailt saadud teoste nimestikke.

Juba kohe ülikooli tegevusse astumise järele oktoobris 1690
palus Tallinna raamatuköitja ja raamatukaupleja Johann Mehner³⁷),
kes seni oli varustanud kirjandusega Tallinna gümnaasiumi ja Tartu

³⁴) Turu akadeemia konsistoriumi protokoll 10. II 1655, vrd. Proto-
koller II, lk. 18.

³⁵) „hjärtligt välkommen“. W. Steenberg, Bokförarer och boklädare
i Viborg 1641—1913. Suomen kirjakauppa-lehti XI, lk. 71.

³⁶) Ülikooli konstitutsioonid 1689. a.

³⁷) Sellisena nimetab ta end J. Kelchi „Historia“ 1695 tiitlilehel: „Ver-
legts Johann Mehner, Buchhändler in Revall.“

ning Narva koole³⁸⁾, määrata teda ülikooli raamatukauplejaks. Ülikooli konsistoorium pooldas tema palvet ja soovitas teda ülikooli kantslerile kinnitada sellele kohale³⁹⁾. Kuid viimane suhtus sellesse eitavalt. Mehner kordas 1694. a. oma soovi uuesti⁴⁰⁾, mida ülikooli konsistoorium jällegi toetas⁴¹⁾. Kuigi ka prokantsler pooldas J. Mehnerit ülikooli raamatukauplejana⁴²⁾, andis kantsler ka seekord Mehneri palvele eitava vastuse⁴³⁾. Ühtlasi soovitas kantsler võtta ülikoolile raamatukauplejaks Nölller Riiast, kel olevat rikkalikum raamatuladu kui Mehneril, mis võimaldavat tal odavamalt müüa. Ja kuna Nölller asub samas kindralkubermangus, kus ülikoolgi, ei olevat küsimuse lõplikuks otsustamiseks tarvis enam tülitada kuningat, kellest aga J. Mehneri puhul ei saaks mööduda.

Kantsleri soovitatud kandidaat akadeemia raamatukaupmehe kohale Georg Matthias Nölller teotses Riia linna trükkalina 1684—1712. Kuid juba enne seda oli ta Riias raamatukauplejaks, millisest tegevusest ta ei loobunud ka hiljemini, omades sel alal palju suuremat tähtsust kui trükkalina. Raamatukauplejana sai ta koos ühe teise Riia ametivennaga Johann Adolph Härtel'iga kuningas Karl XI-ndalt loa tollivabaks raamatute sisse- ja väljaveoks⁴⁴⁾, millist luba 1646. a. ka Jakob Becker endale nõutas. Nölllerile ja Härtelile antud privileeg pandi hiljem maksma kõigi rootsi raamatukauplejate kohta.

Teada saanud kantsleri eitava otsuse, palus Mehner ülikooli konsistooriumi talt siiski raamatuid osta⁴⁵⁾. Konsistoorium teatab selle peale, et ta ei või muidugi kantsleri soovi vastu töötada, kuid ostab siiski heameelega oma raamatukogule Mehnerilt teoseid edaspidigi, kui ta aga müüb neid odava hinnaga⁴⁶⁾. Nii ostiski akadeemia, veel Tartus viibides, raamatuid, nagu ülikooli arved näitavad, suuremalt osalt J. Mehnerilt.

Nõnda valitses üldiselt J. Mehneril hea vahekord ülikooli ja selle õppejõududega ja ta avas sellele krediidigi, mis laseb tema juures oletada teatavat jõukust. Kuivõrd aga Mehneri tegevus raamatukauplemise alal Tartus ulatus väljaspoole ülikooli, selle kohta puuduvad üksikasjalisemad andmed. On siiski tõenäoline, et ta XVII s.

³⁸⁾ Dateerimata kontsept. Rootsi Riigiarhiiv (RRA): Bibliographica III. Bokhandel i Sveriges fornda besitningar.

³⁹⁾ Ülikooli konsistooriumi protokoll 5. XI 1690.

⁴⁰⁾ Ibid. 27. I 1694.

⁴¹⁾ Ülikooli kiri kantslerile 3. II 1694, — RRA: Dorpat-Pernau Universitetsarkiv, registratuur.

⁴²⁾ Ülikooli konsistooriumi protokoll 16. V 1694.

⁴³⁾ Kantsleri kiri ülikooli konsistooriumile Stokholmist 6. III 1694, — RRA, Dorpat-Pernau Universitetsarkiv, k. 19.

⁴⁴⁾ Ärakiri kontsessioonist 18. V 1681 Nölllerile ja Härtellile, — RRA: Bibliographica III, Bokhandel.

⁴⁵⁾ J. Mehneri kiri konsistooriumile 14. IV 1694, — RRA: Dorpat-Pernau Universitetsarkiv, k. 29.

⁴⁶⁾ Ülikooli konsistooriumi protokoll 21. IV 1694.

ühesakümnendail aastail varustas ka Tartu koole nagu varemgi. Mis puutub Tartu kodanikesse, siis rahuldasi nende nõudeid tol ajal ikkagi rändkaupmehed aastalaatade ajal, mida tõendab muuseas asjaolu, et linnaraadki ostis jaanuaris 1695 aastalaadalt raekoja jaoks kaks õigusteaduslikku raamatut: Moevius ad jus Lubecense, ja Garpzovii Criminalia⁴⁷⁾, mille eest maksti 8 riigitaalrit. Ka professor Molin oli ostnud 1699. a. samal kohal ühe raamatu, mille ta hiljemini ülikoolile edasi müüs⁴⁸⁾. Teatavat konkurentsi raamatukauplejale Tartus (peale Mehneri muretset ülikool siiski raamatuid ka Nõllerilt) tegi ka ülikooli trükkal Johan Brendeken, levitades küll ainult oma trükiseid, mis olid harilikult ladinakeelsed ja määratud kitsale akadeemilisele ringkonnale. Ainult üks Brendekeni trükistest oli laialisema huvialaga — saksa-rootsikeele õpperaamat, mille tiitli ta ka kohe varustas märkusega: „on tema (Brendekeni) juures müüa“⁴⁹⁾. 1699. a. kolib ülikool Pärnu ja järgnevad segased ajastud olid veel ebasoodsamad raamatukaupluse elustamiseks, mistõttu Tartu sai endale esimese alalise raamatukaupluse alles 1785. a., mis asutati J. L. Gaugeri ja K. G. Linde poolt⁵⁰⁾.

Pärnus muutub olukord ülikooli raamatukaupleja isiku suhtes, ja ainsamaks raamatute muretsejaks ülikoolile jääb Nõller, kes teoseid muretseb Riias. Kuid 1702. a. kavatseb ta raamatuladu avada ka Pärnus, milleks ülikool määras ajutiselt filosoofiateaduskonna toa akadeemia majas, seni kui kantsler kindla ulualuse nimetab⁵¹⁾. Kantsler jättis küsimuse ülikoolile vabaks. 26. veebruaril 1702. a. teatabki Nõller kirjalikult ülikoolile, et ta kesksuvel avab raamatukaupluse akadeemia majas. Nõnda sai Nõller kindla ruumi raamatulaoaks, mis nähtavasti veel 1709. a. samal otstarbel oli tema käes. Ta ei kolinud siiski isiklikult Pärnu, vaid peatus siin ainult ajutiselt, kuna Riias teda laiem tegevusväli sidus. Pärnus asus vist alaliselt raamatulao juhina mõni Nõlleri sellidest, võimalik ka tema ärijuht Georg Friedrich Hauswald, kelle poolt on esitatud arved ülikoolile.

Ülikooli raamatukaupluse tegevus Pärnus näib piirdunud olevat ülikooli õppejõudude ja üliõpilastega ja Nõlleri katsed oma mõjukonda laiendada ka väljaspool ülikooli nähtavasti ebaõnnestusid, mistõttu ta 1706. a. pakub lattu jäänud raamatuid ülikoolile müüa⁵²⁾. See

⁴⁷⁾ Tartu raeprotokoll 9. I 1695, — TrtLA, Frid. Movius, Differentiae juris communis et Lubecensis (1669); Bened. Carpzovius, Praxis rerum criminalium.

⁴⁸⁾ Ülikooli konsistooriumi protokoll 11. III 1964.

⁴⁹⁾ Fr. Puksov, Tartu ja Tartu-Pärnu rootsiaegse ülikooli trükikoda, lk. 53—54.

⁵⁰⁾ A. Feuereisen, Der Buchdrucker M. G. Grenzius und die Begründung der „Dörptschen Zeitung“, — VEGG, XXI, lk. 100.

⁵¹⁾ Ülikooli konsistooriumi protokoll 9. I 1702.

⁵²⁾ Dateerimata rektori ringkiri, — RRA: Dorpat-Pernau Universitetsarkiv, k. 12.

ebaõnnestumine on ka arusaadav, kuna võistlejaks oli siin linna- raamatukõitja, hiljem ka ülikooli raamatukõitja ja saksa koguduse köster Gottfried Hoffman. Ta kauples Pärnus raamatutega juba enne ülikooli sinna saabumist ja juba 1690. a., äsja Riias Pärnu jõudnud, palub ta raadi ära keelata teistel kohalikel kaupmeestel raamatute müütamise, muidugi ainult köidetute, mis oli raamatukõitja eesõiguseks. Nagu sellest Hoffmani palvest selgub, müütati Pärnus kalendreid ja õpperaamatuid lihtsalt igas äris. Raad lubabki Hoffmani palve täita, kuid 9. dets. 1699. a. esineb Hoffman juba ülikooli konsistooriumile palvega privileegi saamiseks raamatukauplemiseks, toetudes ülikooli kantsleri otsusele. Viimane oli möönnud, et kuna Pärnu kuulub Riia raamatukõitjatetsunfti alla, kel olevat privileeg kuningalt, mille põhjal ei võidavat väljaspoolt sisse tuua köidetud raamatuid, mida ei võivat müütada ka raamatukauplejad, nagu Nöllergi, siis olevat see privileeg maksev ka Pärnu kohta. Tõeliselt müüski Nölleri ülikoolile ainult köitmata raamatuid.

Nölleri oli siis tegelik akadeemia raamatukaupleja Tartus ja Pärnus, esimene ja viimne, ja ta nimetab end ka trükiteoste tiitlites „Akademischer Buchhändler“. Seejuures ei pakkunud ka teine rootsi ülikool ei tea kui suurt teenistust oma raamatukauplejaile, Mehnerile ja Nölleriile. Ja kuigi teise ülikooli raamatukogu oma 3500 köitega ületas kümnekordselt esimese ülikooli raamatukogu koostise, osteti teoseist siiski ainult väikesem osa raamatukaupluste kaudu, umbes saja ümber paarikümne aasta jooksul, kuna tunduvalt suurem osa saadi ikkagi jälle annetistena, nagu 1690. a. kuninga ostetud Gyldenstolpe 2700-kõiteline kogu⁵³), osalt muretseti aga neid raamatute-oksijoneil Rootsis.

Trükitooteid muretsetid Eesti ala raamatukauplejad rootsi ajal esmajoones kindlasti Saksamaalt, kuid selle kõrval ka Amsterdamist Hollandis, mida tõendavad ülikooli arved, samuti ka Jauchi leping Tallinna raega. Tõusis ju Hollandi XVII s. raamatutööstuses mõõduandvaks teguriks Saksamaa kõrval ja Elseviiride trükised omasid ülemaailmalise kuulsuse ja laialdase levimise. Amsterdamis raamatukaupmehed asutasid osakondi koguni väljaspool kodumaad.

Üldiselt selgub nüüd, et Tartu ja Tartu-Pärnu rootsiaegseid ülikoole varustasid trükitoodetega Tallinnas ja Riias asuvad raamatukauplejad, kuni 1702. a. Nölleri avas ülikooli raamatukaupluste harukauplusena oma Riia äri. Kuid kodanikkude nõudeid õpperaamatute, vaimuliku kirjanduse ja kalendrite suhtes Tartus ja Pärnus XVII s. rahuldasi raamatukõitjad ühes aastalaatadel peatuvate rändraamatukaupmeestega.

Fr. Puksov.

⁵³) Fr. Puksov, Die Bibliothek der Universität Tartu und Tartu-Pärnu in der Schwedenzeit, — OES, AR 1931 (ilumisel).